

gedetailleerde kaart van België nodig: Kaster, Avelgem, Zeveneken en Anzegem. De behandelde thema's bieden geen verrassingen. Geboorten, inclusief gedwongen huwelijken en onwettige vruchtbaarheid, nemen een belangrijke plaats in, evenals het huwelijksgedrag, waarbij aan leeftijd en het voorkomen van tweede huwelijken aandacht wordt besteed. De herkomst van huwelijkspartners verstrekt voorts informatie over migratie. Ook de fecunditeit en mortaliteit (met name zuigelingensterfte) zijn steeds terugkerende onderwerpen. Opvallend is de aandacht voor grootte en samenstelling van het huishouden in de studie over Anzegem.

Het huwelijks- en voortplantingspatroon van steungetende armen in Velzeke gedurende de periode 1648-1749, is het onderwerp van de vijfde bijdrage. De laagste sociale lagen blijken inderdaad specifieke demografische karakteristieken te hebben. Met name de sexuele discipline blijkt voor deze groep minder strak.

De mortaliteit wordt in historisch-demografisch onderzoek relatief stiefmoederlijk behandeld. Om die reden zijn er twee bijdragen over dit onderwerp opgenomen. De mortaliteit in zuidwest-Brabant tijdens de achttiende eeuw wordt eerst 'extern' benaderd door sterftecrises en seizoenschommelingen te analyseren. Een gezinsreconstructie in drie dorpen biedt daarnaast de mogelijkheid de zuigelingen- en volwassenensterfte 'intern' te benaderen. Zuigelingensterfte is verder een apart onderwerp in de zevende bijdrage. De geografische spreiding van dit fenomeen over de arrondissementen van Oost- en West-Vlaanderen (begin negentiende eeuw) wordt in kaart gebracht en de sociaal-economische en culturele determinanten komen aan bod.

In een zeer interessante toepassing van de parochieregisters toetst P. van Damme de betrouwbaarheid van tellingen in de 'roede van Tielt' tijdens de Franse bezetting in de negenjarige oorlog. Een studie over migratie in het arrondissement van Tielt bij het begin van de negentiende eeuw en een structuuranalyse van de stedelijke populatie van Gent besluiten de bundel.

Daarmee is een boek omschreven dat vele interessante, overtuigende en ambachtelijk verdienstelijke micro-studies bevat. Toch wordt niet volledig de kans gegrepen om ook relatieve buitenstaanders van het belang van deze benaderingswijze te overtuigen. Er is nog te zeer sprake van een weliswaar gecondenseerde, maar niettemin cijfermatige aanpak. En dat terwijl het er, ook volgens de samenstellers, om gaat 'à découvrir la réalité humaine qui se cache derrière les chiffres'.

Th. L. M. Engelen

M. G. Westen, ed., *Met den tooverstaf van ware kunst. Cultuurspreiding en cultuuroverdracht in historisch perspectief* (Leiden: Nijhoff, 1990, 252 blz., f39,50, ISBN 90 6890 260 1).

Cultuurspreiding is een bijzondere vorm van cultuuroverdracht. Cultuuroverdracht is een algemeen begrip, terwijl cultuurspreiding een specifieke beleidsterm is voor het streven om lagere sociale klassen deelgenoot te maken van de (in Nederland burgerlijke) cultuur van de hogere klasse. Een reader voor het onderwijs, want daar gaat het hier om, had in een inleiding minstens dit onderscheid moeten maken. Het gaat tenslotte om trefwoorden uit de titel. Ter gelegenheid van de cursus 'Kunst, letteren en maatschappij' aan de rijksuniversiteit Utrecht zijn enkele min of meer samenhangende artikelen verzameld; enkele verschijnen hiermee voor het eerst in druk.

Studenten zouden er verstandig aan doen te beginnen met Ton Bevers' artikel 'Cultuurspreiding en publieksbereik', halverwege de *reader*. Hoewel het vooral over de recente periode gaat, bevat het een historische introductie, waaraan overigens bovengenoemde begripsbepaling is ontleend. De grenzen van het ideaal, zo stelt Bevers, waren al aan het begin van deze eeuw

bereikt met de 'inlijving' van de middenklasse; de arbeiders bleven thuis. In die zin is cultuurspreiding mislukt. Overigens neemt de belangstelling van die zogenaamde middenklasse alleen maar toe. Daar vallen nog heel wat zielen te winnen, als het erom gaat volle zalen te trekken. Daarom wordt tegenwoordig de neutralere term publieksbereik gebruikt.

Het openingsartikel van Mirjam Westen zal studenten niet bemoedigen. Zij stelt een ambitieus programma aan de orde: voorwaarden voor de toename van cultuuruitingen, kwalitatieve verschuivingen wat betreft inhoud, vorm en functie, alsmede de relatie tussen beide. Dit alles gedemonstreerd aan 'het schouwburgwezen, de beeldende kunst en de musea in voornamelijk Frankrijk en Nederland'. Belicht worden 'de commerciële exploitatie van de kunsten; de samenhang tussen de inhoud van het toneel en de samenstelling van het publiek; het ontstaan van openbare tentoonstellingen en beeldendekunst-kritiek; de rol van de overheid inzake de kunsten; de opvattingen over de functie van de kunsten' en 'de rol van de burgerij in de culturele ontwikkelingen'. Allemaal veel te veel voor slechts 26 pagina's. En passant wordt door terug te grijpen op de zestiende eeuw het idee in Westens eigen korte inleiding op de reader, als zou cultuurspreiding aanvagen met de Verlichting, weersproken.

Voor wie Wijnand Mijnhardts dissertatie kent, is het tweede artikel, 'Sociabiliteit en cultuurparticipatie in de achttiende en vroege negentiende eeuw' bekende stof. De studenten hebben er ongetwijfeld een helder opstel aan. Opvallend is dat de recente modeterm beschavingsoffensief heel wat martiaal taalgebruik genereert: kennisoffensief, calvinistisch cultureel offensief, opmars van het Frans als aanval op de Nederlandse cultuur, offensief tegen het Latijn ... als er straks maar geen doden vallen.

De derde bijdrage is van de hand van Marc Adang en handelt over socialisme en kunstopvoeding in Nederland aan het begin van deze eeuw. Het stuk bevat interessant materiaal over de Algemeene Nederlandsche diamantbewerkers bond en de vereniging Kunst aan het volk, maar mist een heldere vraagstelling en verdrinkt in noten. Teveel zijsprongen en een matige bewijsvoering. Het taalgebruik correspondeert hiermee: vragen stellen zich naar de respons, er is een overwicht van onderwijzers, er is een meerderheid ten opzichte van anderen, bibliotheken worden ingericht in het verlengde van een tentoonstelling, etc. etc.

Hans Eijsink tekent voor een goed leesbaar artikel over volksconcerten in Amsterdam. Het volk kwam niet. Het bleef bij de middenklasse, zoals Bevers al constateerde. De auteur werpt de prikkelende vraag op waarom de hogere klasse zich toch zo inspande om de lagere erbij te betrekken, maar komt hier bij de behandeling van de data eigenlijk niet meer op terug. De slotopmerkingen komen er, als een duveltje uit een doosje, op neer dat tot 1900 disciplinerende reden was; daarna golden zakelijke overwegingen: meer geld.

In een bundel als deze ontkomt de lezer niet aan een *déjà-vu*-gevoel. Dat geldt ook voor het artikel over culturele organisaties met de wat verdragende titel 'De ontwikkeling van de culturele structuur in Nederland' van de hand van Florian Diepenbrock. Toch biedt de orde die hij schept houvast. Eind negentiende eeuw ontstaan vele particuliere organisaties en instellingen (Vereniging Rembrandt, Concertgebouworkest). Het interbellum laat een toename zien, vooral vanwege de audiovisuele media (omroepverenigingen, bioscoopbond). De invloed van de bezetter valt af te lezen aan het semi-statelijk karakter van bijvoorbeeld de stichting Donemus, de Raad voor de kunst en het Holland festival. In de jaren zeventig en tachtig zou er sprake zijn van, let goed op, 'organisationele fragmentatie enerzijds en produktionele diversificatie anderzijds in respectievelijk de distributie en het aanbod van cultuur'. Fragmentatie slaat op het feit dat culturele organisaties steeds meer verschillende financieringsbronnen hebben. Diversificatie wordt gelukkig toegelicht met een voorbeeld uit de theaterwereld. In deze

categorie zijn vele georganiseerde soorten ontstaan: kindertoneel, poppenspel, bewegingstheater. Overigens springt de machotaai werkelijk van de pagina's: 'explosief als een fragmentatiebom', 'romantische smaak in betonnen fundering', 'asfaltering van het kunstbeleid', 'kwantitatieve eruptie'. Gezien de groeiende aandacht voor de stad als cultuurdrager, is de passage over toekomstige metropolisering van de cultuur interessant. Diepenbrocks bijdrage zit vol (periodiserings)hypothesen die prikkelen tot nader onderzoek.

De twee laatste artikelen handelen over het (maatschappelijk) belang van de letterenstudie. Op uiterst transparante wijze gaat Nico Laan in op de veranderende rol van de letteren in de wetenschapsbeoefening en de daarbij gewisselde argumenten. De letterenstudie is steeds belangrijker geworden als culturele vorming. Zij is een middel tot cultuurspreiding en cultuurkritiek. Hoe sterk de letteren vandaag de dag in de verdediging zijn (steeds meer studenten bij een slinkend budget), moge blijken uit de unieke leerstoel 'de maatschappelijke aspecten van de letterendisiplines' te Utrecht. Thijs Pollman, bekleeder van die leerstoel, schreef een uitstekend leerboekartikel, geheel in de lijn van zijn leeropdracht. Aan de orde komen kunstwetenschap, geschiedenis en taalkunde.

De bijdragen van Laan en Pollmann steken af tegen de overige, die vooral sociologisch-historisch zijn. Opname lijkt louter gerechtvaardigd vanwege de cursus, waarop deze reader is toegesneden. Er is niets op tegen goed onderwijsmateriaal voor een ruimere kring ter beschikking te stellen, maar een meer bescheiden en goedkope uitgave zou te overwegen zijn geweest. De indeling in hoofdstukken suggereert ten onrechte een geheel. Een gedegen inleiding die de verschillende invalshoeken bijeen brengt ontbreekt. Daarin had dan ook ingegaan moeten worden op de vele onvermijdelijke omissies bij de huidige stand van het onderzoek, zoals: de rol van de literaire- en kunstkritiek (van de vroege negentiende eeuw tot en met de krantebijlages van nu), de onschatbare waarde van het (middelbaar) onderwijs in de cultuuroverdracht, (lees)musea en bibliotheken, de historische rol van uitgevers en boekhandelaren als uitdragers van cultuur (denk alleen maar aan negentiende-eeuwse edities als het *Algemeen woordenboek van kunsten en wetenschappen voor den beschaafden stand en ten behoeve des gezellige leven*, de vele encyclopedieën, de Wereldbibliotheek etc. etc.) en, niet te vergeten, radio en televisie. Een dergelijke inleiding zou niet alleen voor studenten nuttig zijn geweest. Zij zou de uitgave voor een ruimer publiek meer gerechtvaardigd hebben.

T. Böhm

MIDDELEEUWEN

J. W. N. Valkestijn, *Geschiedenis van de jongenszang tot aan de reformatie* (Brugge: Tabor, 1989, 324 blz., f49,90, ISBN 90 6597 234 X).

Ongeveer een kwart eeuw was J. W. N. Valkestijn rector cantus van de St. Bavo-kathedraal in Haarlem en directeur van de koorschool die aan de kathedraal verbonden is. Zijn belangstelling voor de geschiedenis van de jongenszang vloeit dus voort uit een grote vertrouwdheid met de praktijk, en het is op die praktijk dat zijn boek zich concentreert. Valkestijn vraagt zich af wat in de loop der tijden het aandeel van de jongenszang is geweest in de ontwikkeling van die muziek in het algemeen en van die voor de kerkelijke eredienst in het bijzonder (9). Deze vraagstelling leidde tot een encyclopedische opzet voor zijn boek waarbij eerst, in een hoofdstuk over 'de oudheid' niet alleen de onvermijdelijke Grieken en Romeinen aan de orde komen, maar ook Assyriërs en Egyptenaren. Daarna volgt in een 'algemeen historisch overzicht' de